

NÓTÁRI TAMÁS

Az emberölés szabályozása a kora középkori fríz törvénykönyvben

The Regulation of Manslaughter in the Early Medieval Frisian Code

Abstract: *Lex Frisionum* belongs to the “third generation” of Germanic law, i.e. the collections which, such as *Lex Saxonum* and *Lex Thuringorum*, were written down on the orders of Charlemagne. The collection was probably presented to the Emperor at the imperial assembly in Aachen in 802, but in its surviving form it never became a source of law that could be applied in practice. The collection is strongly penal in its approach, and, despite the inconsistencies in the system of sanctions, it summarizes the customary law of Frisia (with Alemannic and Frankish elements) in a relatively coherent system. The regulation of offences against life, which the study will turn to (after clarifying the dating and source of *Lex Frisionum*), allows valuable conclusions to be drawn from a legal-historical point of view, not only with regard to the “special” part of the offence but also with regard to certain “general” parts (relating to the offence, participation, intentionality, negligence, and the grounds for exclusion of wrongdoing).

Keywords: *Lex Frisionum*, Charlemagne, early medieval legal history, German criminal law

Összefoglaló: A *Lex Frisionum* a germán népjog „harmadik generációjába” tartozik, azon gyűjtemények sorába, amelyek – akárcsak a *Lex Saxonum* és a *Lex Thuringorum* – Nagy Károly utasítására kerültek lejegyzésre. A gyűjteményt feltehetően 802-ben, az Aachenben megtartott birodalmi gyűlésen terjesztették az uralkodó elé, ám ránk maradt formájában soha nem vált a gyakorlatban is alkalmazott, alkalmazható jogforrássá. A gyűjtemény erőteljesen, a germán népjogok többségét meghaladó mértékben büntetőjogias szemléletű, és a szankciós rendszer minden következtetlensége ellenére viszonylag zárt és koherens rendszerben foglalja össze a korabeli Frízföld (alemann és frank elemekkel átszótt) szokásjogát. Az élet elleni bűncselekmények szabályozása – amire a tanulmány a *Lex Frisionum* datálásának és jogforrási jellegének tisztázása után rátér – nemcsak a „különös részi” tényállások, hanem bizonyos „általános részi” (a tettességre, részességre, szándékosságra, gondatlanságra és jogellenességet kizáró okokra vonatkozó) szabályozások tekintetében tesz lehetővé jogtörténetileg értékes következtetéseket.

Kulcsszavak: *Lex Frisionum*, Charlemagne, kora középkori jogtörténet, germán büntetőjog

1. A *Lex Frisionum* datálása és jogforrási jellege

A *Lex Frisionum*, a kora középkori fríz jog legkorábbi feljegyzését 1557-ben Johann Basilius Herold (1514–1567) adta ki Bázelenben.¹ A városi könyvkiadónál fordítóként, korrektorként és szerkesztőként működő Herold munkája – aki számos germán népjogi gyűjteményt tett közzé – a szöveg egyetlen forrása. A *Lex Frisionum*nak középkori kézírata nem maradt fenn, az egyetlen kézirat, amelynek létéről bizonyossággal tudunk, az a reimsi Remigius apátság könyvtárában volt valaha fellelhető, legalábbis a IX. század végéről származó katalógus erről tudósít.² Az a pontosabban nem beazonosítható kézirat is, amelyből Herold dolgozott, elveszett, a kiadói munka során alighanem a kódexbe jegyzetelt, és azt adta át a szedőnek, így az magának az *editiónak* eshetett áldozatul.

Hogy Herold a teljes *Lex Frisionumot* adta-e közre, nem tudható. Eckhardt szerint a szöveget záró „*Haec hactenus*” fordulat kétséget ébreszthet, mert gyanúsán emlékeztet a *Lex Burgundionum* Herold-féle kiadásának végén szereplő „*Hactenus quae habere potuimus*” mondatra, márpedig az utóbbi nem forrásszerű, és a burgundi *lex* e kiadása is töredékes. A *Lex Frisionum* Herold-féle változata számozott címekre és bekezdésekre oszlik. Ez nagy valószínűséggel Heroldnak a munkája, az eredeti törvény nem rendelkezett számozott cikkelyekkel.³

A *Lex Frisionum* két nagy részre oszlik, a 22 titulust számláló első és az *Additio sapientum* címet viselő második egységre. Patetta nyomán Siems e kettéosztást Heroldnak tulajdonítja.⁴ A törvény néhány passzusát Herold a *Lex Angliorum et Werinorum et Thuringorum* részeként, a türingi törvénybe iktatva tette közzé.⁵ A félreértést a XIX. században Richthofen mutatta ki, a tematikai összetartozás feltárása mellett arra is tekintettel, hogy a *Lex Thuringorum* egyetlen fennmaradt, X. századi kéziratában e paragrafusok nem szerepelnek.⁶

A középkorban Frízország nagyobb területet foglalt magában, mint a mai Frízföld tartomány: a teljes tengerparti sávot Flandriától Hollandián át Észak-Németországig. A *Lex Frisionum* három, egymástól jogilag is elkülönülő régiót említ, Közép-Frízországot a Vlietől a Lauwersig, Kelet-Frízországot a Lauwerstől a Weserig és Nyugat-Frízországot a Vlietől a Sincfalig. Az *Additio* is tartalmaz külön rendelkezéseket a keleti és a nyugati területekre, ezek egy részét Herold kiadása kurziválva hozza.⁷

Az 1557-es kiadás óta, vagyis négy és fél évszázada a *Lex Frisionumra* vonatkozó kérdések változatlanok maradtak, már ami a törvénykönyv datálását, keletkezésének folyamatát és körülményeit illeti. A válaszokat a következő tényezők aligha könnyítik meg: a forrásnak egyetlen kézírata sem maradt fenn; a korai fríz történelemre

1 Johann Basilius HEROLD: *Originum ac Germanicarum Antiquitatum libri*, Petri, Basel, 1557. skk.

2 Harald SIEMS: *Studien zur Lex Frisionum*, Gremer, Ebelsbach, 1980, 58.

3 Karl August ECKHARDT, Albrecht ECKHARDT (szerk.): *Lex Frisionum*, MGH Fontes Iuris XII. Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1982, 11. skk.

4 SIEMS: *i. m.*, 98. skk.

5 Karl von RICHTHOFEN (szerk.): *Lex Frisionum*. MGH LL III, Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1863, 631–711.

6 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 12.

7 SIEMS: *i. m.*, 173. skk.

vonatkozó ismeretek hézagosak; a törvénykönyv egyszerre tartalmaz pogány és keresztény elemeket; a szöveg *lexre* és *additóra* tagolódik; az egyes rendelkezéseknél említett két *sapiens*, Wleamar és Saxmund funkciója nem azonosítható; az egyes országrészekre eltérő előírásokat fogalmaz meg a törvény; a szöveg bővelkedik az ismétlésekben és ellentmondásokban; bizonyos részei önálló alkotásnak tűnnek, mások egyértelmű átvételek a *Lex Alamannorum*ból; a törvény nyelvi és stílári színvonala egyenetlen.⁸

Herold a két *sapiens* – akárcsak a *Lex Salica* prolóógusában említett négy „kodifikátor” – kapcsán ad időbeli támpontot, Saxmund működését 600, Wleamarét 630 körülre teszi, az alapszöveget pedig Faramund király uralkodása idejére, 426-ra datálja. Attól eltekintve, hogy Faramund mint történelmi személy léte igencsak kérdéses, e datálás mindenképpen teljesen fiktív, a germán mondavilágról alkotott korabeli elképzelést tükrözi. Ez természetesen összefügg Herold történelemszemléletével, aki a népjogokról írva nem győzi hangsúlyozni – a germánok szupremáciáját legitimálandó –, hogy azok színvonalukban semmivel sem maradtak el a korabeli római jogalkotás mögött.⁹

A XVII. század szerzői szintén a szöveg ősi voltát emelték ki. Lindenbrog számos módosítást hajtott végre a szövegen, ám mindössze a Herold-féle kiadás szövegét stilizálta, vagyis önkényesen „emendálta”, mivel eredeti kézirat már neki sem állt rendelkezésére.¹⁰ Siccama néhány évvel később szintén Herold datálását követte, a törvény keletkezését a római korra helyezte, a kiegészítését pedig – a *Lex Baiuvariorum* prolóógusának szereplőit felvonultatva – a Merovingok idejének, Klotár és Dagobert időszakának, a VI. és VII. századnak tulajdonította.¹¹ A XVIII. században Heineccius a pogány elemek, a vérbosszú említése és az egyenetlen színvonalú nyelvhasználat okán szintén a VI–VII. századra vélelmezte a szöveg ősváltozatának keletkezését, a ránk maradt törvényt azonban Nagy Károly törvényalkotásának produktumaként határozta meg.¹² E nézet Conring nyomán és tekintélye folytán honosodott meg a XIX. századi szakirodalomban, és juttatta a datálás kérdését egy időre nyugvópontra.¹³

Richthofen 1863-as *Monumenta Germaniae Historica*-kiadásában számos új meglátást fogalmazott meg.¹⁴ A *Iuditia Wlemarit*, amely a Herold-féle kiadásban a *Lex Thuringorum* részét képezte, visszahelyezte eredeti kontextusába, a *Lex Frisionumba*. A szövegben említett folyókat, amelyek nemcsak földrajzi, hanem jogi határokat is képeztek Frízföldön, azonosította, továbbá egy hipotetikus, de már nem a regék és mondák világából merített keletkezéstörténetet is felállított. Elmélete a törvény három rétegét különíti el: a legkorábbi rész Frízország középső területeire vonatkozott, ezt nem sokkal 734 után jegyezhatték le; 785-re elkészült a fríz területek egészének jogát összefoglaló gyűjtemény; a harmadik rész, amely többek között a vérdíjakat is korrigálta, 802-ben az aacheni birodalmi gyűlésen került rögzítésre. Gondolatmenete azonban, ha egyéb okokból nem is, egy lényeges körülmény miatt nehezen tartható. Az így elkülönített

8 SIEMS: *i. m.*, 1. sk.; ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 11.

9 SIEMS: *i. m.*, 73. skk.

10 Friedrich LINDENBROG: *Codex legum antiquarum*, Marnius, Frankfurt, 1613.

11 Sibrand SICCAMA: *Lex Frisionum sive antiquae Frisiorum leges*, Lamrinck, Franeker, 1617.

12 Hermann CONRING: *De origine iuris Germanici*, Hamm, Helmstedt, 1720. 56.

13 SIEMS: *i. m.*, 3.

14 RICHTHOFEN: *i. m.*, 631. skk.

három szövegréteg közül nem csupán egy, hanem több is tartalmaz hosszú, szó szerinti átvételeket a 740 körül keletkezett *Lex Alamannorum*ból.¹⁵ Meglehetősen valószínűtlen, hogy több, eltérő időben működő kodifikátor ugyanahhoz a korábbi népjoghoz nyúlt volna vissza. Hasonlóképpen életszerűtlen, hogy az elvben korábban keletkezett szövegeket egy későbbi szerkesztő dúsitotta volna alemann elemekkel, aki ugyanakkor minden más, alapvető egységesítéséről megfeledkezett. Tehát a Richthofen-féle rétegteória (*Schichtentheorie*) aligha tartható.¹⁶

Brunner a *Lex Frisionum*ot műfajilag is sajátos kolportázsként jellemezte, amely jellegében jogi feljegyzéseket, törvénytervezet-részleteket, bírói döntéseket is magában foglalt.¹⁷ Rámutatott a szöveg számos olyan következtetlenségére, amely alapján a ránk maradt gyűjteményt magánkompilációként írta le, megkülönböztetve ennek a VIII. század közepére és a IX. század elejére datálható síkjait. Heck a XX. század első felében részletesen kimunkált, összességében azonban erősen hipotetikus álláspontot fogalmazott meg arról, hogy a *Lex Frisionum* igazából az aacheni birodalmi gyűlés jogalkotási, illetve törvénytervezeti protokollja. A szöveg inkoherenciáját, stiláris fogyatékségeit az eredeti fríz nyelvű anyag frank nyelvre, majd frankról latinra fordítására vezette vissza, a tényállások és szabályozási tárgyak aránytalanságát az időhiánynak tudta be. A két *sapiens* kiegészítéseit a frank uralkodó parancsára végrehajtott javításoknak tekintette.¹⁸

Szembeötlő, és a datálás kérdését illetően sem közömbös, hogy a törvény nem tartalmaz rendelkezéseket a klerikusok tekintetében. Ennek hiányát a szakirodalom sokféleképpen próbálta magyarázni. A legmarkánsabb Hauck véleménye, aki e ténnyől a *Lex* vélelmezett ósváltozatának korára következtetett. Szerinte a *Lex Frisionum* a pogányság korából származó rendelkezések később megrostált változata, s ezért hiányoznak belőle az egyházi személyekre vonatkozó fejezetek.¹⁹ Tézise aligha helytálló, mivel a korai népjogok egy része, így például a *Lex Visigothorum*, a *Lex Burgundionum* és a *Pactus Alamannorum* szintén nem tartalmazza a klerikusok vérdíját. Ezzel szemben a későbbiek, a *Lex Ribuariorum*, a *Lex Baiuvariorum* és a *Lex Alamannorum* az egyházi rangnak megfelelően kategorizálja a klerikusok sérelmére elkövetett cselekmények szankcióját. A „harmadik generációs” germán törvénykönyvek, így például a *Lex Saxonum*, a *Lex Thuringorum* és az *Ewa Chamaworum* szintén nélkülözik a klerikusokra vonatkozó rendelkezéseket. A szabályozás hiányának legracionálisabb magyarázata ezen utóbbi esetekben, így a fríz törvény esetében is az lehet, hogy Nagy Károly 803-ban egy *capitularé*ban szabályozta a klerikusok *Wergeldj*ét, méghozzá az egész Frank Birodalomra kiterjedően. Ezért az ebben az időszakban született germán joggyűjtemények szerzői, lejegyzői nyilván feleslegesnek ítélték a császári rendelkezéseket saját munkájukban megismételni. Éppenséggel a klerikusok kérdéskörének mellőzése ad tűrhetően biztos támpontot a fríz törvény datálása kapcsán, és engedi ezt a VIII. század végére vagy a IX. század elejére elhelyezni.²⁰

15 NÓTÁRI Tamás: *A kora középkori alemann törvénykönyvek*, Lectum, Szeged, 2021.

16 SIEMS: *i. m.*, 10.

17 Heinrich BRUNNER: *Deutsche Rechtsgeschichte. I.*, Duncker, Leipzig, 1906, 340.

18 Philipp HECK: *Die Entstehung der Lex Frisionum*, Kohlhammer, Stuttgart, 1927.

19 Albert HAUCK: *Kirchengeschichte Deutschlands. II.*, Akademie, Berlin, 1952, 370.

20 SIEMS: *i. m.*, 306.

Siems,²¹ Eckhardt²² és Krogmann²³ nyelvi és tartalmi szempontok alapján a 802/803 körüli keletkezés mellett foglalt állást, ami – tekintettel arra, hogy kéziratok hiányában a kutatás nem vizsgálhatott különféle szövegváltozatokat – a Herold által ránk hagyott szöveg tekintetében meggyőző.

Utóbbi szerzők álláspontjához csatlakozva elfogadhatjuk, hogy a *Lex Frisionum* Nagy Károly utasítására, megrendelésére készülhetett, összegezve a Frízországban alkalmazott jogot, beemelve a szövegbe a frank hatóságok által rögzített előírásokat is. Az uralkodó a meghódított népek szokásjogát foglaltatta írásba azzal a céllal, hogy egységesebb törvénykönyveket állíttasson össze, frank és keresztény szellemben. Tehát a *Lex Frisionum* a 802-es aacheni birodalmi gyűlésen Nagy Károly elé terjesztett fríz joganyag összefoglalásának tekinthető, de inkább csupán egy tervezet szintjén, amely nélkülözi a végső megszerkesztettséget és koherenciát.

Mennyiben tekinthető a *Lex Frisionum* kiforrott, lezárt alkotásnak, ránk maradt formájában alkalmazásra került-e, illetve kerülhetett-e bármikor is? E kérdés megválaszolásához rá kell világítani a vérdíjak és *compositiók* rendszerének következtelenségeire a fríz *Lex*ben.

A *Lex* leghosszabb címe a testi sértés *compositió*s összegeiről szól, ami a 300 cikkelynek mintegy a felét teszi ki. A *compositió*s jegyzék a szabad emberre vonatkozó összegeket adja meg, félszabadok esetében az összegeket a felére kellett csökkenteni, a nemesek esetében pedig felével megemelni.²⁴ A testi sértésre vonatkozó pénzbírság soha nem volt magasabb, mint az emberölésért járó, de olykor elérte azt, így például egy férfi péniszének vagy mindkét heréjének levágása esetén teljes vérdíjat kellett fizetni.²⁵ A különböző pénzbírságok közötti arányok olykor szintén következtelenség: egy viszonylag enyhébb sérülésért magasabb pénzbírság járhat, mint egy súlyosabb sérülésért. Ennek az oka esetlegesen abban keresendő, hogy egyes pénzbírságok nem a fríz szokásjogon alapultak, hanem más törvényekből, így például a *Lex Alamannorum*ból származtak.²⁶

A törvény főszövege és a kiegészítések által említett összegek tekintetében – de a főszövegen és a kiegészítésen belüli számok esetében is – a szakirodalom számos alkalommal tett kísérletet valamiféle következetes rendszer felállítására.²⁷ Ugyanakkor egyrészt a szöveg megalkotásakor pénzreform és a végső egységesítés elmaradása okán egy hézag-, ellentmondás- és tőrhetően hipotézismentes struktúra teljes egészében nem mutatható ki. Viszont az a logika, amely a szöveg megalkotóját vezette, világosan kibontakozik a lépcsőzetes, mind az elkövető, mind az áldozat státuszát figyelembe

21 SIEMS: *i. m.*, 40. skk.

22 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 19. skk.

23 WILLY KROGMANN: *Die friesische Sage von der Findung des Rechts*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1967/1, 72–127, 76. skk.

24 *Lex Frisionum Add.* 3, 71–73.

25 *Lex Frisionum* 22, 57–58; *Add.* 3, 60.

26 SIEMS: *i. m.*, 355.

27 RICHTHOFEN: *i. m.*, 645. skk.; HECK: *i. m.*, 116. skk.; HUGO JAEKEL: *Die Entstehung der Lex Frisionum*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1926/1, 1–131, 45. skk.; FREDERICO PATETTA (szerk.): *Lex Frisionum, Memorie della Reale Accademia della Scienze di Torino*, 1892, 1–98, 44. skk.; SIEMS: *i. m.*, 353. skk.

vevő *Wergeld*-arányokból. Néha egy bűncselekmény kétszer is említésre kerül, két különböző pénzbírsággal. Több helyen is szerepel, hogy a pénzbírságot háromszorosára kell emelni, de gyakran nem világos, hogy ez pontosan melyik cikkelyre vonatkozik. Valószínűleg a pénzbírságok összegei eltérő pénzrendszereken alapulnak: Siems azt feltételezi, hogy a *Lex Frisionum*ban szereplő összegek többsége aranypénzen, néhány összeg pedig ezüstpénzen alapult,²⁸ amit a *Lex* első paragrafusainak feltűnően alacsony összegeiből vezet le.

Alkalmazható volt-e ebben a formában a ránk maradt szöveg mint törvénykezési alap? A válasz mindenképpen nemleges. Míg például a *Lex Baiuvariorum* kifejezetten a hétköznapiakban alkalmazandó *lex scripta* igényével került megalkotásra, amit azon előírása is egyértelműen jelez, hogy a gróf vagy a bíró a törvénykezéskor köteles volt magánál hordani a gyűjtemény egy példányát.²⁹ A 802-es *Capitulare missorum generale* előírta, hogy a bírák a *lex scripta*, nem pedig saját jogérzékük, *arbitriumuk* alapján kötelesek ítélni,³⁰ ugyanezen előírásról beszámolnak a *Lorchi Évkönyvek* is.³¹ Ezen *capitulare* az aacheni birodalmi gyűléssel évre pontosan azonos időben, 802-ben keletkezett, amikor a fríz *Lex* szövegének létrejötté is datálható.

A testi sértésre vonatkozó vérdíjkatalógus messze nem egyértelmű rendelkezései, a vérdíjak megháromszorozásának kérdése gyakorlatilag kiszámíthatatlanná és kiszámolhatatlanná tette, mennyit kellett az elkövetőnek fizetnie. Nagy Károly szándékának, miszerint az ítékezés alapja az írott jog legyen, a *Lex Frisionum* épp ezen következetlenségeivel nyilván nem felelt meg. A pogány szentélyek meggyalázóit sújtó emberáldozat, valamint az újszülött büntetlen megölésének passzusa végképp kizárja, hogy a *Lex Frisionum* általunk ismert szövegét valaha is alkalmazott vagy alkalmazandó, uralkodói döntéssel jogerőre emelt törvénynek tekintsük. Mind e kérdéses részek, mind a következtelen vérdíjkatalógus bizonyosan fennakadtak volna a végső rostán, tehát a *Lex Frisionum*ban egy szokásjogi gyűjtemény tervezetét kell látnunk, amely nemcsak nyelvi, hanem tartalmi szempontból is alatta marad nem egy korabeli germán népjognak.³²

2. Az emberölés eseteire vonatkozó szabályok

A *Lex Frisionum*ban az ölési cselekmények nem képeznek zárt egységet, hanem a törvény különféle címeiben és cikkeiben elszórva helyezkednek el. Az 1. cím a szabadok és szolgák megölését, valamint a szabadok és szolgák általi elkövetést egyaránt tárgyalja. A 2. a *forresni*, a részesség, a tág értelemben vett felbujtás alá sorolható cselekményeket, a 7. a gyújtogatás/tűzvész révén/alkalmával, a 14. a csődületben, lázongás/zendülés során elkövetett, a 17. a minősített emberölést taglalja. A 19. a rokonyilkosságot,

28 SIEMS: *i. m.*, 222.

29 *Lex Baiuvariorum* 2, 14.

30 *Capitulare missorum generale* 1, 33, 26.

31 *Annales Laurehamenses a. 802.*

32 SIEMS: *i. m.*, 350. sk.

a 20. ismét a minősített emberölés egyes eseteit szabályozza. Ugyanakkor ezen címek sok más tárggyal is foglalkoznak, illetve a törvény egyéb cikkei is számos rendelkezést tartalmaznak az emberölést illetően.

Az emberölésnél az elkövetési magatartást a törvény rendszerint az *occidere*, olykor az *interficere* igével, magát a tényállást a *homicidium* szóval jelöli.³³ A fizetendő összeg általában *weregilius*-,³⁴ olykor *laudis*-³⁵ vagy *compositió*ként³⁶ kerül említésre. Az 1. cím a központi és a határterületek tekintetében, a 15. pedig Kelet-Frízországra rögzíti a vérdíjakat. A központi területeken a nemesember *Wergeldje* 80 *solidust* tett ki, a szabadé 53 *solidust* és 1 dénárt, a félszabadé pedig vagy az utóbbi felét, vagy 35 *solidust* és 8/9 dénárt. A nyugati fríz területek tekintetében a törvény törzsszövege 100, 50 és 25 *solidust* említ a nemes, a szabad és a félszabad státuszú áldozat tekintetében, míg a törvény kiegészítése a nemes és a szabad áldozat tekintetében a keleti fríz területre 106 *solidust* rögzít a nemes, 53 *solidust* és 1 dénárt a szabad ember megölése esetére.³⁷

A szabályozás részletesen kitér arra is, ha az ölési cselekmény áldozata, illetve annak elkövetője szolga volt.³⁸ A megölt szolga értékét a tulajdonos számára az elkövetőnek meg kellett térítenie, méghozzá oly módon, hogy a tulajdonos esküvel igazolta a szolga értékét. A keleti fríz területre érvényes szabály ehhez képest akként rendezte a helyzetet, hogy a szolgálakra fix *compositió*s tételt állapított meg, a félszabad vérdíjának felét.³⁹ A két rendelkezés alapvető szemléletbeli különbséget takar. Míg a középső országrészre vonatkozó szabályok szerint a szolga pusztán vagyontárgy, addig a keleti országrész regulációja „emberszámba veszi”, és megölése esetére nem kártérítési összeget, hanem vérdíjat állapít meg. A szolga által elkövetett emberölés tekintetében az országrészek szabályozása szintén eltérően alakult.⁴⁰ A szolga cselekménye után fizetendő *Wergeldet* mindkét esetben a tulajdonos volt köteles leróni, a középső országrész szabálya lehetővé tette, hogy mentesüljön a vérdíj egy részének megfizetése alól, ha esküt tett, miszerint nem volt tudomása a szolga cselekményéről, illetve arra nem ő adott neki parancsot.⁴¹

33 *Lex Frisionum* 1, 12. *Quod si quaelibet ex praedictis personis hoc homicidium se perpetrasse negaverit...*; 14, 1. *Si homo quislibet in seditione ac turba populi fuerit interfectus...*; 16. *De homicidio ad partem dominicam...*; 20, 3. *Si servus dominum suum interfecerit...*

34 *Lex Frisionum* 1, 10. *...weregildus nobilis C solidi...*

35 *Lex Frisionum* 2, 1. *...tertiam partem leudis componat*; 5, 2. *...leudem suam regi componat...*; 14, 5. *...solvat leudem occisi.*

36 *Lex Frisionum* 14, 3. *Is qui compositionem homicidii quaerit...*

37 SIEMS: *i. m.*, 275.

38 *Lex Frisionum* 1, 11. *Si quis homo, sive nobilis, sive liber, sive litus, sive etiam servus, alterius servum occiderit, componat eum iuxta quod fuerit adpretiatus, et dominus eius ipsius pretii eum fuisse sacramento suo iuraverit.*; 4, 1. *Si quis servum alterius occiderit, componat eum, iuxta quod a domino eius fuerit aestimatus.*

39 *Lex Frisionum* 15, 4. *Compositio servi, libra I et unciae III et dimidia. Inter Laubaci et Sincfalum.*

40 BRUNNER: *i. m.*, 478; HECK: *i. m.*, 54; SIEMS: *i. m.*, 298.

41 *Lex Frisionum* 1, 13. *Si servus nobilem, seu liberum, aut litum, nesciente domino occiderit, dominus eius, cuiuscunque conditionis fuerit homo qui occisus est, iuret hoc se non iussisse, et multam eius pro servo, bis simplum, componat.*

Az emberöléshez kapcsolódóan említi a törvény a *forresni*, az *expositio* tényállását:⁴² „*per ingenium alio homini ad occidendum exposuerit*”. Az *expositio/exponere* szavakat a szakirodalom különféleképpen próbálta lefordítani, illetve tartalmában visszaadni, legtöbbször a felbújt/felbérel magatartásnak megfeleltetve.⁴³ Tekintettel arra, hogy a korai germán népjogokban a modern büntetőjogi dogmatika efféle cizelláltságával nem találkozni, a tényállást célravezetőbb a felbujtás/bűnsegély/bűnpártolás helyett egyszerűen tágan értelmezett részességként/közreműködésként lefordítani. Vagyis olyan magatartásként meghatározni, mely szerint az *expositor* más számára „lehetővé teszi”, hogy egy harmadik személyt megöljön, illetve a harmadikat „kiteszi” (*exponit*) a meggyilkolás veszélyének, ami be is következik.

A *forresni* további érdekessége a jogkövetkezmény.⁴⁴ Ha a gyilkos külföldre menekül, az *expositor* a vérdíj egyharmadát köteles megfizetni, vagy az áldozat és az elkövető státuszának megfelelően előírt eskütársak egyharmadával tisztítóesküt tenni. Ha a tettes nem menekül el, egyedül ő, vagyis az elkövető felel, az *expositor* pedig csak az áldozat nemzetsége bosszúját (*inimicitias proponquorum hominis occisi patiatur*) köteles viselni, *faidosus* lesz, amíg meg nem engeszteli őket.

Az *expositor* kapcsán tehát a törvény említi a bosszú, a *Fehde*, az *inimicitia* intézményét. A jogi problémát az veti fel, hogy az *expositor* (legyen bár a legtágabb értelemben véve felbujtó vagy bűnsegéd) a tettes menekülése esetén jobb helyzetbe kerül: akkor ugyanis csak a vérdíj harmadát köteles megfizetni, míg ha a tettes nem menekül, ő ugyan semmit nem fizet, de az áldozat nemzetségének bosszúját vonja magára. Egyfelől a *Wergeld* csak egyszer követelhető, hiszen a törvény egyéb rendelkezései is azt példázzák, hogy a társtettesi vagy csoportos elkövetéssel a szabályozás nem tudott mit kezdeni. (Így például a zavargás során elkövetett emberölés esetén az elkövető egy személyben történő konkretizálásához végső esetben a pogány időkben átvett sorolás szertartását írja elő.⁴⁵) A törvény a *Fehde* intézményét csak az *expositor* tekintetében rögzíti, a tettes esetében viszont sehol sem ejt erről szót. Tehát ebből a passzusból a *Fehde*, a vérbosszú intézményének általánossága és primer jogkövetkezménykénti beállása nem vezethető le, annál is kevésbé, mert Nagy Károly törvényhozása épp ennek visszaszorítására törekedett.⁴⁶ A rendelkezés gyakorlati tartalma erőteljesen a hipotézisek világába vezethet, hiszen arra sem a fríz törvényben, sem más korabeli, megbízható forrásokban nincsen utalás, hogy ez a *Fehde* a gyakorlatban mit takart, és az ezzel sújtott személynek mit kellett tennie, hogy helyreállítsa a bosszú gyakorlására jogosultakkal a békét.

Hasonlóképpen nem érdektelen az *expositio* tényállásánál szövegszerűen említett *per ingenium* fordulat. Kérdésként merül fel, hogy a tudatosan (*per ingenium*) kifejezés érdemi jelentőséggel bír-e, azaz terminus technicusként értelmezendő-e a magatartás tekintetében. A fríz törvény bizonyos tényállásoknál utal az elkövetési magatartás

42 *Lex Frisionum* 2, 1. *Si nobilis nobilem per ingenium alio homini ad occidendum exposuerit, et is qui eum occidit patria relicta profugerit, qui eum exposuit tertiam partem leudis componat.*

43 ECKHARDT, ECKHARDT: *i. m.*, 38.

44 *Lex Frisionum* 2, 3–8.

45 *Lex Frisionum* 14, 1.

46 SIEMS: *i. m.*, 312.

szubjektív oldalára, így például a „véletlenül”, „nem akaratlagosan” (*casu quolibet ... extra voluntatem*) eldobott hajítófegyver kapcsán.⁴⁷

A gondatlan elkövetés enyhébb elbírálást von maga után, de igen bizonytalan, hogy a *casus* és az *extra voluntatem* fordulatok általános érvénnyel értelmezendők-e. Generálisan aligha vélelmezhető a szándékosság/gondatlanság dichotómiájának a következetes alkalmazása. Épp a hajítófegyver említése egybecseng a római jog azon fejlődési stádiumával, amikor már a XII táblás törvényből is az ún. tipizált *dolus* fogalma látszik kibontakozni.⁴⁸ Hasonlóképpen a szubjektív elemet engedi átsejleni a fejre mért ütésnél a *per iram* fordulat,⁴⁹ valamint a hajtépés/hajnál fogva vonszolás esetében az *iratus* kifejezés. Mivel a törvény főszabály szerint az eredményfelelősség alapján áll, a *per ingenium* alighanem a tipizált *dolus* fogalmának megfeleltethető-e.

A törvény számos olyan, elsősorban emberölési tényállást tartalmaz, amelynek vérdíja esetén a kilencszeres szorzó alkalmazását írja elő. Ugyanakkor általános rendelkezésként a büntetési tétel megháromszorozása is szerepel a szövegben.⁵⁰

A lakóház felgyújtása és ennek során, ily módon a bentlakók megölése kilencszeres vérdíjat von maga után, ami – így a szöveg – királyi rendelkezésre megy vissza (*haec constitutio ex Edicto Regis processit*).⁵¹ E kitétel alapján a Karoling-hatás vélelmezhető ugyan, mivel azonban a szöveg egyéb helyein nem találni utalást a frank uralkodó közvetlen beavatkozására, így ebből messzemenő következtetés nem vonható le. A szándékos és eltitkolt emberölés – a törvény szóhasználata szerint: *mordritum* – esetén szintén kilencszeres vérdíj fizetendő, ami a többi germán népi jog, így például a *Lex Alamannorum* rendelkezéseivel egybecseng,⁵² illetve ezek hatására enged következtetni. A kiemelt védettséget élvező helyeken, így például a templomban vagy a templom előcsarnokában, valamint a királyi és hercegi követ sérelmére elkövetett emberölés úgyszintén kilencszeres *Wergeld* szabálya alá esik.⁵³

A *dux* a törvénytöredékben több alkalommal kerül említésre,⁵⁴ amiből a szakirodalom többirányú, ellentétes következtetésekre jutott. Brunner a *dux*-ot a *maior domusszal* azonosította, és ebből kívánt a törvény megszövegezése idejére nézve következtetéseket

47 *Lex Frisionum* Add. [3], 69. *Si homo quislibet telum manu tenet, et ipsum casu quolibet incidit super alium, extra voluntatem eius qui illud manu tenet, in simplo iuxta qualitatem vulneris componatur.*

48 MOLNÁR Imre: Magánjogi és büntetőjogi felelősség találkozási pontjai az ókori római jogban = *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*, szerk. SZABÓ Imre, TÓTH Károly, SZTE, Szeged, 2007, 511–536, 514.

49 *Lex Frisionum* 22, 1.

50 *Lex Frisionum* 17, 1. *Si quis in exercitu litem concitaverit, novies damnum quod effecit componere cogatur, et ad partem dominicam novies fredam persolvat.*; 20, 2. *Si quis hominem occiderit et absconderit, quod mordritum vocat, novem weregildos componat, aut si negaverit, cum XXXV iuret.*

51 *Lex Frisionum* 7, 1. *Si quis domum alterius incenderit, ipsam domum, et quicquid in ea concrematum est, in duplo componat.* 2. *Si autem dominum domus flammis ex ipsa domo egredi compulit, et egressum occidit, componat eum novies, cuiuscunque fuerit conditionis, sive nobilis, sive liber, sive litus sit. Haec constitutio ex edicto regis processit.*

52 *Lex Alamannorum* 26, 1; 29, 1; 30.

53 SIEMS: i. m., 321. skk.

54 *Lex Frisionum* 17, 2. *Qui in curte ducis, in ecclesia, aut in atrio ecclesiae hominem occiderit, novies weregildum eius componat, et novies fredam ad partem dominicam.* 3. *Si quis legatum regis vel ducis occiderit, similiter novies illum componat, et fredam similiter novies ad partem dominicam.*

levonni, a VIII. század közepére datálva a *Lex Frisionum*ot, legalábbis annak egy részét.⁵⁵ Heck e szöveghelyeket véve alapul látta bizonyítva az autonóm Fríz Hercegség létét.⁵⁶ Hogy Siemsszel egyetértve a *dux* szóból messzemenő közjogi következtetéseket lehet-e levonni, kérdéses marad. Egyrészt ezek a szöveghelyek erős átfedéseket mutatnak más germán népjogokkal, tehát egyszerű átvétel eredményei is lehetnek. Másrészt a *dux* szó szöveghelyenkénti jelentésre sem tisztázható teljes bizonyossággal, hiszen jelölhet akár katonai vezetőt, akár közigazgatási funkciót.⁵⁷

Arra a kérdésre, hogy a kilencszeres összeg már az általános megháromszorozotok eredménye-e, vagy pedig még ezt kell hárommal szorozni, egyértelmű válasz nem adható. Az előbbire utalhat a gyilkosság (*mordritum*) szankciója kapcsán az eskütársak száma, ami az emberölés háromszorosa, de ezek a szorzók a népjogokban ritkán érvényesülnek következetesen. Így például a *Lex Ribuarica* szerint az orgyilkosság vérdíja az emberölésnek háromszorosa, de nem három-, hanem hatszor annyi eskütárssal együtt kell a gyanúsítottnak ártatlanságát bizonyítania.⁵⁸ A *Pactus Alamannorum* szerint az orgyilkosság vérdíja az emberölésének kilencszerese, de az eskütársak számánál ez a szorzó nem érvényesül.⁵⁹ A törvény megszövegezője tehát e téren is adós maradt az egységesítéssel.

A rokongyilkosság kérdését a törvény két ponton tárgyalja, egyrészt az apa, másrészt a fivér megölése kapcsán.⁶⁰ Az előbbi szankcióként az áldozat utáni öröklési jog elvesztését, az utóbbinál pedig a vérdíj megfizetését határozza meg. A két szankció, amint a szakirodalom meggyőzően kimutatta, valószínűleg együttesen volt alkalmazandó, életszerűtlen ugyanis, hogy az apa után ne kelljen vérdíjat fizetni, vagy pedig a meggyilkolt fivér után örökölni lehetett volna.⁶¹ A szankciók elkülönítése feltehetőleg egyszerűen a szövegezés elsietettségének és sutaságának tudható be. A rokongyilkosság (*parricidium*) szigorúbb büntetésével már a római jogban lehet találkozni,⁶² és amelyik népjog foglalkozik a kérdéskörrel – némelyik, így például a *Lex Salica*, a *Lex Burgundionum* és a *Lex Saxonum* említés nélkül hagyja –, egyfelől vagyoneklobzást ír elő (vagy az áldozat rokonai, vagy a kincstár javára), másfelől komoly szankcióval sújtja (a nyugati gót jog halálbüntetéssel,⁶³ a ripuári frank száműzetéssel⁶⁴). Az öröklési jog elvesztése mint szankció, amiről a fríz törvény is szól, az *Edictus Rothari* szabályával állítható párhuzamba.⁶⁵

55 BRUNNER: *i. m.*, 479.

56 HECK: *i. m.*, 59. skk.

57 SIEMS: *i. m.*, 324.

58 *Lex Ribuarica* 7.

59 *Pactus Alamannorum* 14, 8.

60 *Lex Frisionum* 19, 1. *Si quis patrem suum occiderit, perdat hereditatem, quae ad eum pertinere debebat.*; 2. *Si quis fratrem suum occiderit, solvat eum proximo heredi, sive filium aut filiam habuerit, aut si neuter horum fuerit, solvat patri suo vel matri suae vel fratri vel etiam sorori suae; quod si nec una de his personis fuerit, solvat eum ad partem regis.*

61 SIEMS: *i. m.*, 326. sk.

62 NÓTÁRI Tamás: *Római jog*, Lectum, Szeged, 2013, 313.

63 *Lex Visigothorum* 6, 5, 17.

64 *Lex Ribuarica* 72, 2.

65 *Edictus Rothari* 163.

A törvény az emberölés több olyan esetét is tartalmazza, amelyeknél az emberölés után nem kell vérdíjat fizetni.⁶⁶ Az első ilyen eset az istenítéleti párbajban megölt bajvivőé.⁶⁷ Am ez csak arra vonatkozik, ha a képviselt személy nem tudottan jogellenes ügyben vette igénybe a *campio* szolgáltatását. Utóbbi esetben a bajvivő státusza szerint vérdíjat kell fizetni. (E téren a népjogok gyakorlata eltérő, így például a bajor jog szerint a *campio* státusza a *compositio* szempontjából közömbös volt.⁶⁸)

A házasságtörő nő megölését a fríz törvény lehetővé teszi⁶⁹ – bizonyos népjogok, így például a száli frank és a szász törvény a kérdéskört mellőzik –, akárcsak a nyugati gót és a burgundi jog.⁷⁰ Utóbbi kettő a férj számára nemcsak a házasságtörő feleség, hanem a „társtettes”, vagyis az *adulter* megölését is megengedi, ami a római jog szabályaival korrelál, ahogy a burgundi jog is kifejezetten kiemeli a tettenérés szükségességét.⁷¹

A tolvaj is a büntetlenül megölhetőkhöz tartozott,⁷² de mint valamennyi népjogban, erős megszorításokkal.⁷³ A *Lex Thuringorum* szerint csak a tetten ért,⁷⁴ a vizi-gót és a ripuári frank törvény szerint a fegyverrel védekező tolvaj ölhető meg,⁷⁵ a fríz törvény szerint pedig az, akit tetten érnek, miközben árkot, alagutat ásott más háza alá, hogy bejusson. E tényállási elem a népjogok közül csak a szász jogban⁷⁶ található meg. Valószínű tehát, hogy a frank jogalkotás terméke, eredete pedig a Bibliában keresendő.⁷⁷ A gyújtogató úgyszintén büntetlenül megölhető, de csak abban az esetben, ha közvetlenül veszélyeztető tűzvész okozott, de egyéb kár vagy sérülés még nem történt.⁷⁸

Az ölési cselekményekre vonatkozó két rendelkezés a tekintetben külön figyelmet érdemel, hogy a kereszténység előtti szokásjog maradványaként, illetve az arra adott jogalkotói reakcióként került be a szövegbe.

Az ősi fríz szokás szerint elvben az anyának jogában állt megölni újszülöttjét,⁷⁹ amint ezt a *Vita Liudgeri* vonatkozó elbeszélése is alátámasztja.⁸⁰ A szentéletű ember pogány dédnagyanyja el akarta pusztítani unokáját, vagyis Liudger anyját, „mielőtt az

66 SIEMS: *i. m.*, 329. sk.

67 *Lex Frisionum* 5. *De hominibus qui sine compositione occidi possunt.* 5, 1. *Campionem; et eum, qui in praelio fuerit occisus; et adulterum; et furem, si in fossa, qua domum alterius effodere conatur, fuerit repertus; et eum, qui domum alterius incendere volens, facem manu tenet, ita ut ignis tectum vel parietem domus tangat; qui fanum effregit...*

68 *Lex Baiuvariorum* 18, 1. 2.

69 *Lex Frisionum* 5, 1.

70 *Lex Visigothorum* 3, 4, 4; *Edictus Rothari* 212.

71 *Lex Burgundionum* 68, 1. 2.

72 *Lex Frisionum* 5, 1.

73 SIEMS: *i. m.*, 332.

74 *Lex Thuringorum* 36.

75 *Lex Visigothorum* 7, 2, 16; *Edictus Rothari* 32.

76 *Lex Saxonum* 32.

77 *Exodus* 22, 2.

78 *Lex Frisionum* 5, 1.

79 *Lex Frisionum* 5, 1. *De hominibus qui sine compositione occidi possunt ... et infans ab utero sublatus et enecatus a matre.*

80 *Vita Liudgeri* 1, 6.

anyatejhez juthatott volna, mivel a pogány szokást szerint, ha a fiú- vagy a leánygyermeket meg akarták ölni, ezt azelőtt tehették meg, mielőtt a gyermek táplálékot vett volna magához”.⁸¹ Terve kivitelezésében egy szomszédasszony akadályozta meg, aki mézzel etette meg a gyermeket, s így az megmenekült, mivel ekkor már a pogány szokásjog szerint sem lehetett büntetlenül végezni vele. A *Lex Frisionum* vonatkozó szöveghelye kapcsán a szakirodalom számos korrekcióra tett nem túl meggyőző próbálkozást, Brunner megkísérelte a szokás keresztény eredetét bizonyítani,⁸² Schwerin a *matre* helyébe a *patre* szót beilleszteni, hogy összhangba hozza az újszülött megölésének vagy kitevésnek az apát megillető, a római joggal egybecsengő jogával.⁸³ A következő passzus tükrében kiváltképp érdemes elfogadni a ránk maradt szöveg által kínált jelentést, vagyis hogy a kereszténység előtti időkben az anya büntetlenül megölhette újszülöttjét, amennyiben – ide illik a *Liudger-legendából* kiegészítés – az még nem vett magához táplálékot.

A következő előírás éppen arról szól ugyanis, hogy amennyiben „egy nő” végez az újszülöttel, akkor meg kell fizetnie annak vérdíját a király, illetve a kincstár felé.⁸⁴ A *quaelibet femina* egyszerűen *valamely/egy nőt* jelent, nem pedig valamely *más/másik nőt*. A rendelkezés tehát egyértelműen ellentétben áll az előző passzussal, azt nem kiegészíteni, hanem helyettesíteni akarja: vagyis ezen előírás az anyát éppenséggel nem kiveszi, hanem bevonja a norma alanyai közé. (A germán népjogok egyike sem tartalmaz olyan előírást, amely szerint az anyja büntetlenül megölhetné gyermekét, sőt, a nyugati gót jog ilyen esetben halállal bünteti az elkövetőt.⁸⁵ Az alemann vagy a száli frank jog⁸⁶ sem büntetlenséget ad az anyjának, hanem a tényállást privilegizált elemeit határozza meg. Az előbbi szerint a szülés után nyolc napon belül elkövetett gyermekölésre, az utóbbi a gyermek névadással, vagyis megkeresztelése előtti megölésére ír elő alacsonyabb vérdíjat.) Hogy mindkét passzus benne maradt a törvényben, az aligha jogalkotói, törvényadói szándékra, hanem szerkesztői figyelmetlenségre vezethető vissza.⁸⁷

81 *Priusquam lac surgeret matris, quia sic erat mos panagorum, ut si filium aut filiam necare voluissent absque cibo terreno necarentur.*

82 BRUNNER: *i. m.*, 101.

83 Claudius von SCHWERIN: *Philipp Heck: Die Entstehung der Lex Frisionum*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung, 1929/1, 481–502, 485; SIEMS: *i. m.*, 336.

84 *Lex Frisionum* 5, 2. *Et si hoc quaelibet foemina fecerit, leudem suam regi componat, et si negaverit, cum Viuret.*

85 *Lex Visigothorum* 6, 3, 7.

86 *Pactus Alamannorum* 12; *Lex Alamannorum* 70; *Lex Salica* 24, 6.

87 SIEMS: *i. m.*, 338.